

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 89, 25-52.

Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi*

Onur KARA

Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Çaylan ULUTAŞ

Antalya Müzesi Müdürlüğü

Meryem DEĞER

Antalya Müzesi Müdürlüğü

Yazar Notu

Onur KARA ● <http://orcid.org/0000-0003-2351-5093>

Çaylan ULUTAŞ ● <http://orcid.org/0000-0002-8601-0589>

Meryem DEĞER ● <http://orcid.org/0000-0003-2609-7288>

Bu çalışmaya Onur KARA % 50 , Çaylan ULUTAŞ % 25, Meryem DEĞER % 25 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar, Antalya Müzesi Müdürlüğü denetiminde sürdürülen çalışmalara katılan, desteklerini esirgemeyen Müze Müdürü Sn. Mustafa DEMİREL'e Müze uzmanları Vedat ÖNDER'e, Akif GAFFAROĞLU'na, İsmail AYDEMİR'e; kazı rölovesini hazırlayan Mimar Sn. Mustafa ÇINARDERE'ye, deneyimlerini aktaran Yük. Mimar Sn. Prof. Dr. İbrahim BAKIR'a teşekkür ederler.

Bu makale ile ilgili iletişim için Onur KARA, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Zafer Sokak, Kılıçaslan Mahallesi, Muratpaşa/ANTALYA, Türkiye adresine başvurunuz. karaonur79@hotmail.com

Traces of Urban Transformation in the Ancient City of Attaleia: A Roman Imperial Period Residential Building and Early Eastern Roman (Byzantine) Church

Onur KARA

Regional Board of Protection of Cultural Heritage of Antalya

Çaylan ULUTAŞ

Antalya Museum Directorate

Meryem DEĞER

Antalya Museum Directorate

Author Note

Onur KARA ● <http://orcid.org/0000-0003-2351-5093>

Çaylan ULUTAŞ ● <http://orcid.org/0000-0002-8601-0589>

Meryem DEĞER ● <http://orcid.org/0000-0003-2609-7288>

Onur KARA has contributed % 50, Çaylan ULUTAŞ has contributed % 25 and Meryem DEĞER has contributed % 25 to this study.

There is no financial conflict of interest with any institution, organisation or person in the article and there is no conflict of interest between the authors.

The authors would like to thank the Antalya Museum Director Mustafa DEMİREL, Museum experts Vedat ÖNDER, Akif GAFFAROĞLU, İsmail AYDEMİR, who participated in the studies carried out under the supervision of the Antalya Museum Directorate, Architect Mustafa ÇINARDERE, who prepared the excavation survey, and Architect İbrahim BAKIR, who shared his experiences with us.

For communication regarding this article, please contact Onur KARA, Regional Board of Protection of Cultural Heritage of Antalya, Zafer Street, Kılıçaslan District, Muratpaşa/ANTALYA, Türkiye. karaonur79@hotmail.com

Öz

Antalya kent merkezinde, Kaleiçi Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanında, yeni yapılanma amaçlı gerçekleştirilen arkeolojik sondaj kazılarında Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlamak üzere Türk iskânına değin kalıntılarla karşılaşmaktadır. Geleneksel Türk kent dokusu altından gelen bu veriler, yaklaşık iki bin yıllık bir sosyal yaşamın izlerini taşımaktadır. MS 2. yüzyılda barış ve zenginlik dönemi olarak bilinen Pax Romana'nın sunduğu fırsatlardan yararlanarak gelişimini sürdüren Attaleia, yalnızca anıtsal surlara, kapılara ve kulelere sahip olmakla kalmayıp, sivil mimarlık alanında görkemli konutlara ev sahipliği yapmıştır. Geometrik desenli döşemlerin yanı sıra Helen mitolojisinden esinlenen karakterlerin de betimlendiği mozaikli tabanlar, kentin kazı tarihçesinde ilk olma özelliği taşımaktadır. Kendi içinde gerçekleştirdiği kültürel değişim temelinde, pagan Roma'nın ardılı Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde önemini koruyan kent, bazilikalarla ve bununla ilintili yapılar topluluğuna hizmet veren gelişkin bir su terminaline haizdir. Bu bağlamda Kaleiçi'nde gerçekleştirildiğimiz arkeolojik kazılar; dinsel ve liturjik pratikler özelinde ortaya konan mimarî birimlerin de anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Roma İmparatorluk Dönemi, Mozaik, Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi, Kilise, Çeşme

Abstract

Remains dating back to the Roman Imperial Period, spanning until the Turkish settlement, have been unearthed during archaeological drilling excavations carried out for new construction initiatives at the Kaleiçi Urban and Degree III Archaeological Site in the Antalya city center. Unearthed from beneath the traditional Turkish urban fabric, these remains bear the traces of social life spanning approximately two thousand years. Benefiting from the opportunities offered by Pax Romana, a period of peace and prosperity during the 2nd century AD, Attaleia developed and hosted not only monumental walls, gates, and towers but also magnificent residential buildings in the field of civil architecture. Floors with geometrical patterns and mosaic floors depicting characters inspired by Hellenic mythology were unearthed for the first time in the excavation history of the city. Regarding intracity cultural changes, the city maintained its importance during the Early Christian Period, succeeding pagan Rome, and featured advanced water terminals serving the basilicas and related structures. In this context, the Kaleiçi archaeological excavations also contributed to a better understanding of architectural units specific to religious and liturgical practices.

Keywords: Antalya, Roman Imperial Period, Early Eastern Roman (Byzantine) Period, Church, Fountain

Attaleia Antik Kenti'nde Kentsel Dönüşümün İzleri: Roma İmparatorluk Dönemi Konutu ve Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kilisesi

Adını Bergama Kralı Attalos'tan alan Attaleia, merkezi surlarla çevrili Kaleiçi olmak üzere Doğu Garajı olarak bilinen mevkide keşfedilen nekropol alanı ile birlikte büyük bir yerleşime referans sunmaktadır (Tosun ve Akman, 2024, s. 198). Roma Antalya'sına ev sahipliği yapan, koruma statüsü Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiş Kaleiçi'nde, Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında parsel ölçeğinde yeni yapılanma amaçlı sondaj kazıları yapılmaktadır. Bunlardan biri de Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlamak üzere Doğu Roma (Bizans) Dönemi ve bu dönemin ardılı Türk iskânına ilişkin veriler sunan 109 ada 18 ve 19 no.lu parsellere yönelik kazılardır (Şekil 1). Bu taşınmazlardaki kazılar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 02.01.2019 tarih ve 523 sayılı Kazı ve Sondaj İzni Belgesi doğrultusunda, 01.08.2019-06.03.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 13.08.2020 tarih ve 11086 sayılı kararı ile Koruma Amaçlı İmar Planı'nda "Y (Yeni Yapı – Konut)" kararı getirilen bu parsellerde açığa çıkarılan kalıntıların sergilenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı karar ile Koruma Amaçlı İmar Planı'nın 5.2.2.3. bendi uyarınca "yapılan sondaj sonucu parselde arkeolojik kalıntı çıkması durumunda kalıntıların korunması ve sergilenmesi amacı ile parsel/parseller ÖP (özel proje) statüsüne dönüşebilir. ÖP statüsüne dönüşen bu parsellerde plan tadilatına gerek olmadan ÖP alanlarına ilişkin belirtilen hususlar doğrultusunda yeni yapı yapılacaktır" hükmü uyarınca taşınmazların "ÖP-Özel Proje" statüsüne dönüştürülmesine; kalıntıların korunması, konservasyonu ve sergilenmesi önerilerini de içeren projelerin iletilmesi istenmiştir.

Süreç içerisinde yeni yapılanmaya dönük kazılarda saptanan parçalı mozaikler, Kaleiçi'ne yabancı değildir. Ancak kazılarımızla gün yüzüne çıkarılan, bütün halinde koruna gelmiş Helen mitolojiden tanınan karakterlerinin yansıtıldığı mozaikler, kentin kazı tarihçesinde ilktir. Dolayısıyla Attaleia'nın yitik geçmişine tanıklık eden bulgularımız, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde, Hıristiyanlığı ululayan yeni dine ait kalıntılarla, kentin geçirdiği sosyal ve dinsel adaptasyonu anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Kazı alanımızı öne çıkaran veriler, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz mozaikli döşemlere haiz görkemli konuttan ve Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait dini nitelikteki kalıntılardan gelmiştir (Şekil 2).

Taşınmaz Kültür Varlıkları

Bitişik nizamlı parsellerde gerçekleştirdiğimiz kazılarda, sondaj çukurlarından takip edilebilir düzeyde mimarî kalıntıların gelmesiyle, çalışmalarımız tam parsel kazısına dönüştürülmüştür. Toplamda 33.00x15.00 metreye ulaşan kazı alanında kendi içinde farklı gelişim evrelerini yansıtan sabit düzenlemeler tespit edilmiştir (Şekil 3). Büyük kısmı plan veren kalıntıların, öncelikle nitelikli malzeme kullanılarak ustalıklı inşa edilmiş olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 4). Ancak; bazı yapı kalıntıları basit usul ile biçimlendirilmiştir olup bunların kondisyonları düşüktür. Özellikle kuzeybatı ve güneybatı hat boyunca uzanan Antik Dönem duvarları üzerindeki kütleli beton baskısı fevkalade olumsuzdur.

Erken evreleri yansıtan birimler ile mozaikli döşemler parselin batısında ve kazılmamış taşıt yolunun altındadır. Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde inşa edilmiş kilise, bu kiliseye ekli su sistemleri ve yapılar, parselin doğusunda yoğunlaşmıştır. Farklı dönemleri karakterize eden, gündelik kullanıma uygun işlevler kazanmış mimarî unsurları [Batı Sektör] ve [Doğu Güney Sektör] olmak üzere irdelemek yerinde olacaktır.

Batı Sektör

Kazı programında [Batı Sektörü] temsil eden 19 no.lu parselde, birden fazla yapı evresine sahip düzenlemelerle karşılaşmıştır. Sektörün kuzeyindeki çalışmalarda, Ta:- 2.25 ve - 2.50 m kotlarında bir podyum açığa çıkarılmıştır. Doğu-batı aksında uzanan podyum [P], yaklaşık 5.25 x 6.15 m ebadında olup zeminden yüksekliği 0.25

metredir (Şekil 4a). Bütünüyle açılmış yapının zemininde iki ayrı evre saptanmıştır. Bunlardan ilki; muntazam işçilik gösteren, büyük boyutlu kireçtaşı plakalardan örülü, özgün Roma kaplamalarıdır (Şekil 5). Bozulan kaplamaların yerine kullanılan açık renkli mermer plakalar ise Doğu Roma (Bizans) Dönemi onarımlarının göstergesidir. Nitekim, Roma kaplamaları ortalama Ta:- 2.50 m., Bizans yamaları ise Ta: -2.35 m kotundadır. Podyum doğuda, her iki köşede farklı boyutlarda, kare formu sütun kaideleri üzerinde yükselen yivli ve yivsiz sütunlarla desteklenmiştir. Batı yüzde olması lazım gelen kaideler noksanıdır. Bu hâli ile yapı bir avlu, bu avluya açılan *peristylli* düzenleme ve hemen batıda çeşme ile donatılmıştır (Şekil 4b). Ancak bundan da önce *peristyllin* güneyinde, profil içinde koridorla sınırlandırılmış birimlere ait duvarlar ve kapı açıklıkları dikkati çekmektedir. Benzer biçimde *peristyllin* batısında ve kuzeyinde de aynı bölmelere ait izler takip edilebilmektedir. *Peristyllin* batı kesitindeki mozaikler, avlunun mozaik döşemeli mekânlarla çevrildiğini düşündürmektedir.

Peristyll üzerindeki çeşme, dikdörtgen formudur. Yaklaşık 2.50 x 1.00 m boyutundaki tekne, zemine sabitlenmiştir. Ta:- 1.90 ila – 2.40 m kotlarından gelen çeşme zemininde, üç yandan tekneyi çeviren oluklar bulunmaktadır. Parapet biçimli plakalarla yükseltilmiş tekne, üst kısımda kazılamamış batı profilde devam eden "J" formu su kanalıyla beslenmektedir. Teknenin güney kenarla birleşen doğu parapeti eksiktir. Doğuya bakan uzun iç yüzde, plakalarla kaplı zemine bir çift boşaltım deliği açılmıştır. Esasında bu kısım bir nevi çeşme [Ç] olarak tasarlanmış olmalıdır (Şekil 6).

Çeşmenin güneyinde, alanda açığa çıkarılan üç tonozlu birimden ilki, [TI] bulunmaktadır. Ta:- 2.45 m kotundan başlayan, kotu *peristyle* oranla düşük kalan birimin bir bölümü, kazılamayan batı profil altındadır. Kesme taş bloklardan müteşekkil yapının üstünü kapatan tonoz örtü kısmen çökmüştür. Keza, yapının içinde dar ve uzun yapı unsurlarına ait kalıntılara, moloz yığını hâlinde ulaşılmıştır. Yığınlar temizlediğinde doğuya bakan uzun yüzde oval formu bir niş tespit edilmiştir (Şekil 7). Niş içindeki kazılarda, düzensiz gömülmüş bireylere ait kemiklerle karşılaşmıştır.

[Batı Sektör] kazılarında bitişik konumda, doğu-batı aksında silsile hâlinde devam eden, 4.50 x 4.50 m'lik boyutlara sahip mekân dizileri açığa çıkarılmıştır. İnşa malzemesi olarak mekân duvarlarında; yanı sıra köşe taşlarında, kapı eşiklerinde ve sövelerinde göreceli olarak iri kesme taş bloklar tercih edilmiştir. Köşe taşları arasındaki bölümler, düzensiz derzlerle sahip kaba yonu ve moloz taşlardan örülmüştür. Mekân duvarlarının kaide taşları ise küçük bloklardandır. Yüzeylerdeki sıva parçalarından anlaşıldığı üzere, iç ve dış cephe sivalıdır.

Belirli bir plan dahilinde konumlandırılmış mekânlardan ilki, [MI]'in batı duvarı kazılamayan profil içindedir. Ta:- 1.80 m kotundan başlayan duvarların zeminden yüksekliği 0.90 m'yi bulmaktadır. Bu mekânda dağınık hâlde saptanan az sayıdaki sütun kaidesi ve sütun parçaları envanterimize giren parçalardandır. Alandan gelen kayda değer bir unsur; yaklaşık 1.00 m uzunluğundaki bezemeli *balüsterdir* (levha payesi). Kaba işçilik arz eden, konumu nedeniyle *templona* ait olabileceğini düşündüğümüz *balüsterde* bezek olarak, dört kat halattan yapılmış tek merkezli örgü seçilmiştir.

Ta:- 2.20 m kotunda geometrik desenli mozaiklere haiz mekânın güney bölümünde [T II] kodunu verdiğimiz ikinci tonozlu düzenleme açığa çıkarılmıştır¹. Yapının üst örtüsü Ta:-0.20 m kotundadır. Yaklaşık 2.00 x 1.50 m boyutundaki yapı, harçla bağlanmış toplama taşlardan ve pişmiş toprak plakalardan oluşturulmuştur. Kazının ilerleyen safhasında, tonozun, iş makinesinin neden olduğu tahribata bağlı olarak çöktüğü anlaşılmıştır. Korunan yüksekliği 2.00 m'yi bulan yapı, üç evrelidir. Bunlardan ilki, Ta:-2.20 m kotunda tespit edilen, [TII]'nin üzerine oturtulduğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mozaikli döşemdir (Şekil 8a). İkinci evre, [TII]'nin inşa edildiği Geç Antik Dönemi'dir. [TII]'nin doğuya bakan kısa duvarında, üst kısmı oval formda açıklık bulunmaktadır (Şekil 8b). Kondisyonu sağlam açıklığın hemen iç tarafında, Ta:-1.20 m kotunda, zemine dikey yerleştirilmiş *pithos* ile karşılaşmıştır. *Pithosun* önünde, doğu-batı istikametinde konumlandırılmış en az dört basamakla inilen bir kanal,

1 Antalya Müzesi Müdürlüğü arşivlerinde yapılan incelemelerde; 19 no.lu parselin sokağa cephe veren güneybatı köşesinde, 1997 yılında iş makinesi ile yapılan çalışmalarda bir göçük meydana geldiği raporlanmıştır. Göçük içinde tonozlu yapının görülmesi üzerine kısa süreliğine bu alanda, lokal kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

-2.00 m kotuna değin devam etmektedir (Şekil 4b, Şekil 8c). Basamaklar, taş plakalarla kaplıdır². Yapı Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde, zeminden bağlanan su kanalıyla ayazmaya çevrilmiş olmalıdır. İşte bu son evrede, iç kısım bütünüyle horosan harç ile sıvanmıştır.

[MI]'in kuzeyinde diğer mekânlara nazaran oldukça dar bir birim bulunmaktadır. Batıda [TI]'e komşu bu kısma geçiş, geç dönemde duvar içine alınmıştır. Ante ile kendi içinde iki ayrı birime bölünmüş [MII]'ye geçişi sağlayan aralık, olasılıkla [TII]'nin inşası sırasında lağvedilmiştir. İrdelediğimiz mekânlardan [MIIa] tabanı, üzerinde mitolojik aktarımının yapıldığı “Mozaik 3”; [MIIb] zemini ise, “Mozaik 4” olarak kodlanan *Modalyonlu Mozaik* ile hareketlendirilmiştir. Benzer plandaki [MIII]'e geçiş kuzeyden verilmiş olmalıdır; çünkü bu noktada kapı sövelerinin yerleştiği delikler tespit edilmiştir. Yapının batı duvarı, zeminde düzgün kesilmiş blok taşlardandır. Üst kısımlar kuzeyde ve doğuda köşe yapan kalıntılardan anlaşıldığı üzere, kaba yonu örgülüdür. Zeminden yaklaşık 0.20 m yükseltilmiş mekânda, duvarın korunan yüksekliği, 0.90 m'dir. Anılan birimin kuzeydeki komşusu [MIV]'ün izleri, temel seviyesindedir.

Mozaikli Döşemler. [Batı Sektör] kazılarında açığa çıkarılan mekân dizilerinden bazıları mozaikli döşemlerle kaplıdır. Döşemler, sonraki evreye ait dönemde duvarlarla üçe bölünmüştür. Döşemlerin devamı, kazılmamış mevcut taşıt yolunun altındadır (Şekil 9). Ta:- 2.40 m kotundan gelen döşemler, 0.10 m'lik sıvalı temel üzerine işlenmişlerdir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirdiğimiz mozaikler, *opus tessalatum* tekniğindedir. Yetkin işçilik gösteren mozaiklerde, *tesseralar* hemen aynı boyuttadır. Üç bölüm hâlinde inceleyeceğimiz eserlerde, geometrik desenler ve mitolojiden esinlenme karakterler canlandırılmıştır.

Anılan döşemlerden ilki tarafımızca Tanrılar Mozaigi olarak adlandırılmıştır. Mitolojik betimlerin yer aldığı panelde, bordür kompozisyonu olarak çok kollu sarmal giyoş motifi tercih edilmiştir. Ana karakterlerin yer aldığı figürlerde paneller, renk uyumunu yakalamak amacıyla haki yeşil-krem olmak üzere dörde ayrılmıştır (Şekil 10). Figürlerin boyutu gözetilerek tasarlanmış, paneller dikdörtgen biçimindedir. Pano, iyi korunmuş olmakla birlikte yer yer tahribatın olduğu betimlerde, yüzlerin ve onları kimliklendiren *Helence* lejantların korunmuş olması mühimdir. Paneller; batıdan doğuya doğru sırası ile *Apollon*, *Asklepios*, *Hygia* ve *Leda* tasvirlerini içermektedir (Şekil 11).

Hemen hepsi cepheden gösterilmiş figürlerde, ilk sıradaki *Apollon* imgesinde, karakterimiz, kendisine eşlik eden figürlerden ikonografik açıdan farklı betimlenmiştir. Diğer üç karakterden ayrıksı duran *Apollon*, hizasal olarak alçakta canlandırılmıştır. *Apollon*'un vücut konturları siyah, krem ve açık pembe; vücut krem ve açık pembe, saçlar kahverengi, yüzdeki detaylar ise siyah renkte tesseralarla işlenmiştir. Çıplak durumdaki *Phoibos*'un [Φοῖβος] atributu olan defne dalı, sikkeler üzerinde sıkça rastlanıldığı üzere hemen yanı başındadır. Baş, vücudunun aksine profilden verilmiş Musaların Hamisi tanrının, sanattaki ve müzikteki yeteneğini vurgulayan liri, sol elindedir. Başının üzerinden geçen sağ eli ile sanatını icra eden *Apollon*, durgun yüzü ile lire odaklanmıştır.

İkinci figür, *Apollon*'un oğlu, Hekim Tanrı olarak üne kavuşmuş *Asklepios*'tur. Başın hemen üzerinde [Ἀσκληπιός] kartuşu bulunmaktadır. Figürde, vücut konturları siyah, saçlar siyah ve kahverengi, yüz detayları siyah renkte tesseralar ile vurgulanmıştır. Ten rengi, *Apollon* tasvirinde olduğu gibi krem ve açık pembe tonlarındadır. Gövdesi neredeyse bütünüyle tahrip olmuş tanrının başı, soluna yönelmiştir. Dalgalı saçların, hafifçe uzamış sakalın belirgin olduğu durgun yüzde gözler, uzaklara dalmıştır. Kendinden emin ve dinç şekilde resmedilmiş tanrının giysisi, kollarını açıkta bırakmaktadır.

Üçüncü panel için *Asklepios* kültüründe kendine yer edinen, Hekim Tanrı'nın kızı *Hygeia* seçilmiştir. “Sağlık” anlamına gelen adı, kartuş içinde [Υγιεία] olarak verilmiş *Hygeia*'nın başı, kendi sağına dönüktür. Klasik Roma tarzında, bir elini açıkta bırakan dökümlü giysisi ile resmedilen karakterimizde yüz değirmicedir, saçlar toplanmıştır. Vakur duruş sergileyen *Hygeia*, belli belirsiz tebessüm etmektedir. Tanrıçanın saç kahverengi ve siyah, yüz detayları yine siyah renkte tesseralar ile belirginleştirilmiştir. Elbisenin parçalarında ve kıvrımlarında ise beyaz, krem, kahverengi ve hardal sarısı tesseralar kullanılmıştır.

2 1997 yılı kazılarında yapının basamaklı geçişi dromos, kendisi ise Tonozlu Mezar Yapısı olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte kazı raporlarında yapıda, modern atık malzeme dışında başkaca kültür varlığına rastlanılmadığı not edilmiştir. Ancak kazılarımızda, basamakların dip kısmında yoğun biçimde karışık hâlde insan kemikleri ve unguanterium parçaları ele geçirilmiştir.

Son paneldeki tasvir, *Leda*'ya aittir. Yalnızca baş kısmı korunabilmiş figürde üstte [Λήδα] ifadesi okunmaktadır. *Leda*'nın saçı siyah ve kahverengi; yüz detayları ise siyah, kahverengi ve krem renkte tesseralardan müteşekkildir. Kendi sağına bakar hâldeki *Leda*, boynunu bükmüştür. Başın her iki yanında, dalları yerden bitmiş uzun kamışlar görülmektedir. Figüre, ayaklarının hemen dibinde, kanatlarını çırpıp pozda tasvir edilmiş kuğu eşlik etmektedir. Efsaneye göre bu kuğu, *Leda*'ya âşık olarak ona yaklaşmaya çalışan *Zeus*'tur. *Leda*'ya sevecenlikle bakan kuğunun kıvrımlı boynu ve başı kısmen korunmuştur. *Leda* ve kuğu arasındaki ilinti Antik Dönem ikonografisinden iyi bilinmektedir (Ackermann, 1992, s. 238-241).

Diğer bir düzenleme ise Madalyonlu Mozaik olarak tanımlayabileceğimiz döşemdir. Tanrılar Mozağına bitişik konumdaki döşem, boyutunun yanı sıra zengin ve renkli işçiliği ile göz doldurmaktadır (Şekil 12). İlk pano; dıştan önce dalga daha sonra da giyoş motiflerinden oluşan iki bordür ile çevrelenmiştir. Eserde, her dört kenarda bakışlımı konumlandırılmış yarım daire biçimli şablon ön plandadır. Yine giyoş ile kontur içine alınmış şablonda, iç kısım bazen yapraklarla bazen de geometrik şekillerle doldurulmuştur. Şablon arası geçişler, siyah-beyaz zikzaklarla hareketlendirilmiştir. Döşemin odak noktasında, merkezde, giyoşun çevrelediği madalyon içerisinde Helen mitolojisinin tanınmış simalarından *Medusa*'nın başı, kendine özgü korkutucu bakışlarıyla işlenmiştir.

Mitolojik aktarımlı döşemler dışında, geometrik desenli diğer düzenlemede ise kırmızı, mavi, turkuaz gibi göz alıcı renkler kullanılmıştır. Tonoz içindeki bu mozaikte, dışta şeritlerle sınırlandırılmış bordürde giyoş motifi, içte zincir örgüyle birleşen dairelerden ve sekizgenlerden oluşan dekorasyon görülmektedir. Ayrıca panelin tonoz dışında korunan köşesinde, çok kollu giyoştan oluşan bordür, yanı sıra kesişen stilize üçgen dizileri vardır. Bu kısma bir de sarmaşık yaprağı ilştirilmiştir.

Doğu Sektör

[Doğu Sektör] olarak adlandırdığımız 18 no.lu parselde, geneli itibariyle Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ni yansıtan kalıntılar saptanmıştır. Seviye inme çalışmalarında karşılaşılan ilk taşınmaz, parselin doğusunda açığa çıkarılan [SK] kuyudur (Şekil 13). Farklı tekniklerde inşa edilmiş, değişken planlara ve üst örtülere sahip su kuyuları, kendilerine Anadolu'da yaygın biçimde kullanım alanı bulmuştur (Çaycı ve Yavuzylmaz, 2022, s. 11). Araziye oturtuluş biçimine göre tam gömme kuyu tipolojisi veren, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait olduğunu düşündüğümüz taşınmazın platform vazifesi gören ilk katmanı, Ta: -0.10 m kotundadır. Yerel nitelikteki trapez biçimli kireçtaşından müteşekkil, dairesel planlı kuyu bileziği Ta: -0.10 - -0.40 m'den başlamaktadır. Hazne, *tholos* formundadır, yukarı doğru daralan toplama taşlardan örülmüştür. Araları harçla bağlanmış, iç yüzeyi sıvanmış haznenin ölçülebilen derinliği 2.10 m'dir. Bilezik kısmı platformda, pişmiş topraktan plakalarla örtülü kuyuda kuzey yüz, Ta: -0.10 ve -0.50 m kotundaki [KII] kanalına bel vermektedir. Doğu-batı hattında yaklaşık 4.00 m uzunluğundaki kanalın genişliği, 0.70 m'dir. Bu kanal, Ta: -2.05 m kotunda Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne ait diğer bir kanala [KIII] bağlanmaktadır. Hemen aynı istikametteki kanalın uzunluğu 5.00 m'dir. Kanalın kuzey duvarı üzerinde *in situ* durumda olmayan bir mimari parça tespit edilmiştir (Şekil 14a). Bu kanal [KIII], yan apsisin altından [KIV], kilisenin kuzey nefine uzanmaktadır (Şekil 14b). Dıştan genişliği 0.80 m'yi bulan kanalın yan duvarları tabanda, 0.45 m olarak ölçülmüştür. Kanalda, akaçlama vazifesi gören, yatay ve düşey düzlemde yerleştirilmiş, muntazam işçilik gösteren pişmiş toprak plaka parçaları, olası Roma yapısına ait çatı sisteminden devşirmedir (Şekil 14c). Bu noktada her üç kanalın da aslında bütün olduğu, kuyu yüzündeki [KII]'den gelen suyun, zemin kotunda [KIII]'e düşey bir hat ile aktarıldığı, bu kısımdan da [KIV]'e uzandığı görülmektedir.

Sözü edilen kanal, kuzey-güney doğrultulu bir diğer birime eklenmiştir. Yaklaşık 2.00 x 3.50 m boyutundaki yapının zemin kotu Ta: -2.45 m'dir. Korunan duvar yüksekliği 1.45 m olarak kaydedilen bu birim, kazı alanında kaydedilen üç tonozlu yapıdan sonuncusudur [TIII] (Şekil 15a). Kireçtaşından plaklardan ve toplama taşlardan oluşan birim, üstte yüksek tonozla tamamlanmıştır. Yapının batıya dönük uzun yüzü, kilise apsisine dayanmaktadır. Bu yüzde, iç kısımda, yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır (Şekil 15b). Bu sabitin kuzeye bakan kısa duvarında, üst kısmı oval formda kemerli, alt kısmı zemine değin inmeyen bir de açıklık vardır. İçte bütünüyle tuğla

tozu ve kireçli harçla sıvalı yapı, su ile ilintili dinsel bir düzenleme, ayazma olmalıdır. Bununla birlikte, kazılarda [TIII]'te en az beş yetişkin bireye ait kafatası ve dağınık hâlde insan kemikleri ele geçirilmiştir (Şekil 15c). Özgün evre sonrasında mezar olarak kullanıldığı anlaşılan birim, yoğun buluntu paketine sahiptir. Buluntular arasında; olasılıkla adak ya da mezar hediyesi olarak bırakılmış pişmiş toprak *unganterium*lar, kandiller, çanaklar, süs eşyaları ve sikkeler yer almaktadır.

Diğer kanallar [KV ve KVI], doğu profil boyunca kuyuya uzanmaktadır. Ta:-1.95 m kotundaki kanalın uzunluğu 3.50 metredir. Kanal arki üzerine *in situ* durumda olmayan, kare formunda, Roma tarzında bir sunak yerleştirilmiştir (Şekil 16).

Kuyunun güneyinde, kuzey-güney aksında, düzgün hat halinde devam etmeyen, devşirme taşlardan örülmüş duvar sırası uzanmaktadır. Ta:- 0.90 -1.65 m kotundaki bu duvarın hemen batısında yalnızca iki sıra halinde korunmuş kesme blok taşlar önemlidir. Ta:- 1.40 m kotuna ait bu dizi, olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yapılardan kalan son taşlardır. Çevresinde taş öbeklerinin bulunduğu tahrip olmuş bu taş dizileri [TD] kilise yapısından önce inşa edilmiş olmalıdır.

[Doğu Sektör]'de açığa çıkarılan en mühim yapı, bir kilisenin kalıntılarıdır. Kilisenin, günümüze yalnızca apsis [A] bölümü ulaşabilmiştir (Şekil 17-18). Doğu-batı aksında uzanan kilisenin ölçülebilir genişliği 11.20 m'dir. Bununla birlikte kazı rölövesinden izlenebildiği üzere yapı genişliğinin 14.90 m'yi bulması beklenir. Kazılarda ele geçirilen sütun kaideleri ve başlıkları, kilisenin korunamamış naosuna ve neflerine yönelik ipuçları vermektedir. Üç nefli bazilikal plan şeması sunan yapıda, merkezi apsis ile kuzey nef, kısmen iyi durumdadır. Bununla birlikte güneydeki nefte yalnızca, merkezi nefe bağlanan yay biçimli kavisli bölüm korunabilmiştir. Nefler doğuda, dışa doğru çıkıntı yapmaksızın düz duvarla sınırlandırılmış apsisle tamamlanmaktadır. Yarım yuvarlak planlı ana apsis, içten 3.50 m genişliğinde olup 1.50 m derinliğindedir. Duvar örgüsü homojen dokuya sahiptir; iki yanda kaba yonu ve moloz kaplamalı, ortası moloz dolgulu (sandık) duvar tipindedir. Ana apsis en yüksek kot Ta: - 0.50 m olarak kaydedilmiş olup zeminden korunan duvar yüksekliği 1.85 m'dir

Bunların yanı sıra Ta:- 1.50 m kotunda, ana apsisin hemen doğusuna, tonozlu birimin güneyinde diğer bir apsisli kalıntı ile [AB] karşılaşmıştır. Toplama taşlardan inşa edilmiş, apsis kısmı doğuya bakan birimin, batıya bakan yüzünde herhangi bir duvar sırasına rastlanılmamıştır (Şekil 19 a).

Değerlendirme

İnşa edildiği dönemde bütünüyle surlarla çevrili kent merkezinde gerçekleştirilen kurtarma kazıları, şehrin arkeolojik ve kültürel yetkinliğini anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Yakın zamanda kazısı tamamlanan Doğu Garajı Nekropolü verileri ışığında Helenistik Dönem'den başlamak üzere, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Attaleia'nın hatırı sayılır bir nüfusa ulaşmış olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın, günümüz Kaleiçi'ne adını veren, Türk kent dokusu altındaki antikite miras yalnızca parsel ölçeğinde gerçekleştirilen kazılardan gelmektedir.

Bilindiği üzere, kentsel arkeolojik alanlar; geleneksel ve çağdaş unsurları bünyesinde barındırabilen çok yönlü bileşenlerdir (Dönertaş ve Şener, 2023, s. 62). Bunları oluşturan parçaların korunarak varlığını sürdürmesi, uzmanlık gerektiren disiplinler arası paydaşlarla sağlanmaktadır. Kaleiçi örneğinde izlendiği üzere çoğu zaman Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit alanlarında koruma ve kullanma dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Koruma Amaçlı İmar Planı hükümleri kapsamında gerçekleştirilen yeni yapılanma amaçlı bu kazılar, kendi içinde zorluklar içermektedir. Özel mülkiyete tabi alanlarda, parsel dışına çıkılmaması ya da kalıntıların takip edilebilmesi amacıyla taşıt yollarına müdahale edilememesi başlıca handikaplardandır. Aynı zamanda, kent şablonuna referans sunan bulguların yine parsel ölçeğinde çalışılması, modern zamanlarda fen işleri çerçevesinde yapılan faaliyetlerin verdiği tahribatlar ulaşılan verilerin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır.

Yaklaşık iki bin yıllık bir sosyal yaşamın izlerinin takip edildiği Kaleiçi kazılarında gelen kalıntılara bütüncül yaklaşıldığında özellikle [Batı Sektör]'de alt kotlarda tespit ettiğimiz mozaikli odaların ve [TII]'nin 2. yüzyıla ait olduğu öngörülmektedir. Nitekim, mozaik sanatı çerçevesinde dalga motifinden oluşan bordür tasarımlarının özellikle 2.-3. yüzyıllarda Anadolu'nun pek çok yerinde popülerlik kazandığı bilinmektedir (Patacı, 2019, s. 310). Diğer taraftan; Kaleiçi'nde kazısı tamamlanan mozaikli döşemler ile birlikte planlanan yapı grupları, bölge arkeolojisine yabancı değildir. Kaleiçi'ndeki bu mimari yaklaşımın yakın benzeri, Perge Antik Kenti'nde [JB 13] no.lu mekân ile karşılaştırılabilir niteliktedir (Kara ve Demirel, 2016, s. 339). Her iki kazı alanında da mitolojik tasvirlerin yer aldığı mozaikli zeminle bağlantılı, bir niş ya da tonozla geçiş sağlanarak yer altına inen basamaklı düzenlemeler paralellik arz etmektedir. Perge yapısı, araştırmacılar tarafından basamak altı kanalda ele geçirilen buluntular da gözetilerek dinsel ya da ritüel işleve dönük olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla [Batı Sektör]'de basamak altı kanaldan gelen *pithos* ile diğer buluntu paketlerinin, mimarî yakınlık da dâhil olmak üzere sosyo-antropolojik pratikler özelinde, Perge Mekânı ile örtüşmesi önemlidir. Öte yandan; bu sektörde saptanan az sayıdaki büyük çaplı sütun parçaları, mekânların Roma konutuna, [MI]'in ise Geç Antik Çağ'da dinsel bir mekâna evrildiğini düşündürmektedir.

Mevcut hâli ile altı birimden oluşan “J” formundaki bu konutun avlusunda, köşede *peristyl* üzerine bir çeşme yerleştirilmek sureti ile yapıya ilaveten görkem kazandırılmıştır. Ancak, kazılamayan alanlar göz önüne alındığında konutun, özü itibarıyla bu formdan uzak olduğu öngörülmektedir. Yapı duvarlarına bakıldığında, plan şeması bakımından bütüncül bir konut göze çarpmaktadır. Elde edilen veriler çerçevesinde mekânsal kurgu önermesine gidildiğinde, [MI]'in ve [MII]'nin, avluyu güneyden sınırlandırdığı aşıkardır. Güneyde, kazılamayan profilde duvar üzerinde açıklık bulunduğu saptanan [M IIB], konuta giriş bölümünü sağlayan *vestibulum* olarak tanımlanmalıdır. Zira, mekânın tabanındaki Madolyonlu Mozaik'te merkezde yer alan *Medusa* başı, doğrudan ziyaretçilere dönüktür. Konuya salt bu açıdan yaklaşıldığında, Doğu Akdeniz dünyasında Antik Çağ konut düzenlemelerinde evlerin kapıları üstünde, cephelerinde koruyucu nitelikte yazıtlar ile *apotropaik* sembollerin yer aldığı, bazen de bu mesajların mozaikli döşemlerdeki betimlemeler ile verildiği, konukların evin içine girdiklerinde sergilenen zenginliğe nazar etmemeleri hususunda uyarıldıkları varsayılmaktadır (Scheibelreiter-Gail, 2022, s. 205). Roma konutlarında konukların beklemeye alındığı kısım olan *vestibulum* (Brödner, 1989, s. 53; Özcan, 2023, s. 162), yapımızda, diğer birimlerinden farklı dizayna sahip değildir. Anılan mekânın batı duvarındaki açıklıktan, yapının en özel birimine, tabanda figürlü mozaiklerin hareketlendirdiği [MIIb]'ye, ana salon düzenlemesinin bulunduğu *trikliniuma* geçilmektedir. Bu kısımdaki figürlü mozaikler, *vestibulum*daki döşemin aksine, yine ziyaretçilerin ilk bakışta dikkatini çekmek istercesine kuzeye dönük olarak konumlandırılmıştır.

Yapıda, korunmuş durumdaki duvarlar, *opus vittatum mixtum* örgü tekniğinde, farklı ölçülerde taş bloklardan ve tuğla parçalardan müteşekkildir. Yapının batıya uzanan birimlerinden olan [MIIb]'den [MI]'e geçiş, bir kapı ile sağlanmıştır. Ancak sonraki dönemde [TII]'nin eklenmesi sırasında [MI]'de, özellikle mekân duvarlarında ve mozaik döşemedeki tahribat dikkat çekicidir. Kuzeye doğru uzanarak, avluyu doğudan çeviren [MIII] ve [MIV] mekânlarında ise temel seviyesinde korunan gelmiş kalıntılar dışında herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ancak geç dönem düzenlemeleri sırasındaki tahribata rağmen [MIIb]'den [MIII]'e geçişi sağlayan aralık hâlen seçilebilmektedir. [MIII] üzerinde batı duvarda zeminde korunn blok taşlar üzerindeki izler, avluya geçişi sağlayan kapı açıklığına işaret etmektedir. Kareye yakın form veren avlunun ölçüleri 9.50x9.00 m'dir.. 9.50 m, bu mekânın batı kenarıdır. Alan aynı zamanda çeşmeyi de kapsamaktadır.

Peristyl avlulu konutun doğu-batı uzantısındaki ana girişin (*vestibulum*), avlunun (*peristyl* avlu), ana salonunun (*triklinium*) ve diğer birimleri içeren merkezi planının ortaya çıkarılması, Attaleia'nın sahip olduğu planlamaya dayalı konut şablonunu çeşitlendirmesi, aynı zamanda *peristyl* avlu geleneğinin Kaleiçi Antik Çağ konut mimarisine yansıdığından saptanması açısından önemlidir.

Hâlihazırda tabandaki mozaikli döşemlerin göz alıcılığının yanı sıra bir de çeşmenin bulunması, konut sahibinin statü bakımından elit bir zümreye mensup olduğunu, bu vesile ile zenginliğini vurguladığını hissettirmektedir. Konut içinde oluşturulmuş avlu ile birlikte tasarlanmış *peristyl*, yapı merkezinde olasılıkla konforlu ve gölgelikli bir yaşam alanı sunmaktaydı. Nitekim dönemi içerisindeki paralel birimlerden takip edildiği üzere, avlulu konutlar, mimarî düzen içinde yaşam alanında kilit rol üstlenmektedir (Özgenel, 2018, s. 542; Uzun, 2024, s. 114).

Peristyl avlu geleneğinin Anadolu'daki Roma/Geç Roma Dönemi konutlarına, Helenistik Dönem Delos evlerinden uyarıldığı kabul edilmektedir (Özcan, 2023, s. 167). Bu düzenlemede, üzeri açık avluyu çevreleyen portikolardan oluşan *peristyl* tabanında sütunların oturduğu basamaklarla havuz oluşturulmaktadır. Geç Antik Dönem'de aristokratlar ve kent yöneticileri, Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki uygulamaları anımsatan görsel unsurları yaygın biçimde kullanmışlardır. Anadolu'da yakın örnekleri bilinen, lüks konut mimarisi içinde irdelenen evlerin *peristylli* ve açık avlularındaki düzenlemeler için, 4.-6. yüzyıl aralığı önerilmektedir (Uzun, 2024, s.113-114). Bu bağlamda Kaleiçi örneği ile paydaşlık kurulabilecek merkezler arasında; Aphrodisias (Lockey, 2010, s.182), Laodikeia (Şimşek, 2013, fig. 424), Ksanthos (Manière-Lévêque, 2002, s. 235), Arykanda (Bayburtluoğlu, 2007, s. 2), Perge (Abbasoğlu, 1995, s. 108-109) ve Side (Mansel, 1978, s. 241-249; Özcan, 2023, s. 162) yapıları ön plana çıkmaktadır. İrdelediğimiz lokasyonlar arasında parselasyonlara gidilerek avlu etrafında serpiştirilmiş su depolarıyla, havuzlarla, çeşmelerle ya da sarnıçlarla bütünleşmiş *peristyl* avluya hakim başat örnekler ise Side (Özcan, 2023, s. 162) Perge ve Ksanthos yapılarıdır (Özgenel, 2006, s. 249, Özgenel, 2022, s. 180).

Programımız dâhilinde açığa çıkarılan, tarafımızca Merkezi Kilise olarak adlandırılan yapı, Kaleiçi'nde, iskân süreci içinde değişen dinamiklerin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. İdari, adli, dini işlevlere haiz bazilikalar, sosyal organizasyonlara göre değişim gösteren Hıristiyan mimarisinin öncül kilise tiplerindedir (Aran, 1971, s. 119). Bu açıdan kent merkezinde kendine yer edinen kilise, özünde ortaya koyduğu plan şeması bakımından, bölgedeki muadillerine yakındır. Örneğin; Günağı ve Asarcık Doğu kiliselerinde de apsis, dıştan düz duvarla sınırlanmıştır (İşler, 2016, s. 378). Tarihleme aralığı 5. yüzyıl olarak önerilen Likya'daki erken dönem bazilikal planlı kiliselerde yaygın apsisin içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı olduğu yönünde bulgular mevcuttur (Tekinalp, 2001, s. 197; İşler, 2016, s. 378). Ancak, ulaşılan veriler çerçevesinde Merkezi Kilise'nin 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülmelidir. Yukarıda değindiğimiz üzere benzeri Olympos'ta bulunan, Kaleiçi'nden gelen *balüster* ile diğer mimari parçalar (Şekil 19 b-d), Akdeniz'de 6. yüzyıl kontekstlerinde sıklıkla karşılaşılan örneklerdendir (Öztaşkın ve Öztaşkın, 2012, fig.7e). Pamphylia kiliselerinde, postoforionlar dikkate alınmadığında Kanlıdivane (Strzygowski, 1903, s. 168; Kaymak, 2009, s. 187), Side (Mansel, 1963, s. 169), Perge A Kilisesi (Rott, 1908, s. 41) Cumanın Camii (Kaymak, 2009, s. 187) ve Lyrboton Kome Kuzey Kilise (Çevik, Demirel, Malkoç ve Akman, 2022, s. 508) ile Merkezi Kilise arasında özdeşlik kurmak olasıdır.

Anadolu'da günümüze değin açığa çıkarılmış *syntronon* örneklerinin en yoğun olduğu bölgenin Likya olduğu not edilmiştir (Kaya, 2024, s. 109). Bununla birlikte Merkezi Kilise'nin ana apsisinde *syntronon* basamaklarına ait kalıntılar tespit edilememiştir. Yine, yapının bütüncül planına ulaşılamasa da, Kilisede *pastoforion* odalarının bulunmadığı söylenebilir. Ancak, Merkezi Kilise'nin hemen doğusundan gelen apsisli birim [AB], liturjik malzemelerin konulduğu ve ayınlara dönük hazırlıkların yapıldığı mekân izlenimi vermektedir. Bölge kiliselerinde *stylobat*, beden duvarı ya da apsis gibi bölümleriyle herhangi bir organik bağ kurulmadan, tamamen yeni bir şapelin inşa edildiği bilinmektedir (Erdoğan ve Ceylan, 2019, s. 672.). Nitekim, Merkezi Kilise ile apsisli birim arasında da organik bağ olmasa da, her iki yapı arasında dinsel pratiklere dair paydaşlık olduğu düşünülmektedir. Yine bu aşamada; yan neflerin parsel sınırına oturması, kazılamayan alanlar hakkında öngöründe bulunmamızı anlamsızlaştırdığından, Merkezi Kilise özelinde, yapıda transept kollarının olmadığını söylemekten kaçınmaktayız.

Esasında Bizans su mimarisi ve buna bağlı tesisler, dini ve sivil olarak iki alt başlıkta incelenmektedir. Dolayısıyla irdelenmesi lazım gelen ayazmalar ve çeşmeler Bizans kültüründe önemli bir yeri işgal etmektedir (Ertuğrul, 2020, s. 76). Dönem mimarisinde, suyun kutsallık atfedilerek kullanılması değişkenlik göstermektedir. Ancak, saptanan mimari unsurların tanımlanmasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca, suyun vazgeçilmez niteliği ve gündelik işlerdeki yaygın kullanımı, seküler nitelikte düzenlemelerin kutsal alanlarla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır (Öztaşkın, 2020, s. 301). Bu hâli ile kutsal alanlara girilmeden önce yapılan arınma zorunluluk arz etmektedir ve su, bu yapıların ayrılmaz ögesidir (Eliade, 2014, s. 202; Yazıcı, 2018, s. 22).

Bu açıdan; Merkezi Kilise'nin kuzeybatısında açığa çıkarılan parapetli çeşme düzenlemesi üzerinde durulmalıdır. Son yıllarda, ibadet öncesi arınma eylemi için kullanıldığı öngörülen bu çeşmelerin, Erken Bizans kiliselerindeki rolüne ve işlevsel önemine ışık tutan kapsamlı çalışmalar yapılmıştır (Uzun, 2023, s. 648-668).

Merkezi Kilise'ye ait çeşmenin dönemi ve yapı içindeki konumu, atriumun kuzeybatısına yerleştirilmiş Perge A Kilisesi çeşmesi ile karşılaştırılabilir niteliktedir (Uzun, 2023, s. 658). Perge, 5.-6. yüzyıllarda kilise örgütü özelinde metropolitlik merkezi olmuştur. Kent, Erken Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde önemini artırarak görkemli bazilikalarla, şapellerle, ayazmalarla gelişimini sürdürmüştür (Kara, 2022a, s. 76). Dolayısıyla bu mimari ünitenin benzerinin Kaleiçi'nden gelmesi, kilisenin dönemi ve bölgesi içindeki rolü konusunda bulgular sunmaktadır.

Alana bütüncül yaklaşıldığında mevcut kuyusu, su kanalları, künk dizileri, ayazmalar ve çeşme yapısı ile birlikte Merkezi Kilise'nin, yetkin bir su terminaline haiz olduğu açıktır. Kaleiçi özelinde, Antalya kent merkezinde öteden beri su sıkıntısının olmadığı bilinmektedir. Esasında Kırkgöz Su Kaynakları olarak bilinen, günümüzde Antalya'nın içme suyu gereksinimini karşılayan yer altı kaynak suyu havzası, plato üzerindeki düzlükte yer almaktadır (Kara, 2022b, s. 85). Anılan terminalin [Batı Sektör]'de saptanan, kuzey apsis altından geçen kanal kısmı dikkati çekici bir ayrıntıdır. (Şekil 14b). Bu ayrıntının karşılaştırılabilecek benzerleri Laodikeia ve Labraunda Doğu Kilisesi'nden takip edilebilmektedir. Sistem, Laodikeia özelinde hacılara su dağıtmak amacına dönük (Şimşek, 2015, s. 42); Labraunda özelinde ise önce ayazma (Blid, 2009, s. 137; Öztaşkın, 2020, s. 305), sonra *thalassiddon* olarak yorumlanmıştır (Blid, 2012, s. 255; Öztaşkın, 2020, s. 305) Ancak, ayazmalarda temel unsurun su ve ziyaretçi ilişkisi olduğu gön önüne alındığında, bemanın, ayazma işlevi ile örtüşmediği ileri sürülmektedir (Öztaşkın, 2020, s. 305).

Öte yandan; Likya Bölgesi kuyuları dâhilinde, tam paralellik kurmadığımız Merkezi Kilise'deki *tholos* biçimli taşınmaz, kuyu ağızlı sarnıçlara yakın durmaktadır (Akyürek, 2008, fig. 6). Bölge'den bilinen armut biçimli hazneler (İşler, 2014, şek. 19), çoğunlukla yeraltı mahzenleri tarzında, kireç taşı ana kayanın oyulmasından ibarettir (İşler, 2019, s.11).

Sonuç olarak Attaleia kent şablonuna referans sunan kalıntılar, kuzeyde Hadrian Kapısı'ndan başlayarak batıdaki Roma Kulesi'ne değin uzandığı anlaşılan antik yol güzergâhı ile bu güzergâhın mücavirinde açığı çıkarılan mimarî unsurlardandır. İskâna alındığı dönemden günümüze değin kesintisiz yaşama sahip Kaleiçi'ndeki bu kazı alanı, kendi içinde en az üç evre içermektedir. Bunlardan ilkinin; [Batı Sektör]'de açığa çıkarılan, 2. yüzyıla tarihlendirdiğimiz eş planlı odalardan oluşan konut temsil etmektedir. Yine anılan sektörde; Helenistik *peristyle* ve Roma atriumlu evlerine öykünmek anlamında mevcut Roma konutunun yeniden düzenlendiği zaman dilimi, yani *peristyl*, ikinci evreyi yansıtmaktadır. Özellikle Geç Antik Dönem'de (4. ve 6. yy) ortaya çıkan eğilimlerle uyumlu olarak (Uzun, 2024, s. 119), [Batı Sektör]'de avlu içinde oluşturulmuş *peristyl* ile çeşme ön planıdır. Olasılıkla yemek ya da kabul salonu olarak tasarlanmış alana bütüncül yaklaşıldığında sözü edilen düzenlemeler 4. yüzyıla yakın durmaktadır. Nitekim alanın farklı noktalarında gelen tonozlu yapıları ve basamakları da ikinci evreye dâhil etmek mümkündür. [Doğu Sektör]'den gelen Merkezi Kilise ise elde edilen bulgular çerçevesinde en geç 6. yüzyıl başında inşa edilmiş olmalıdır. Yetkin bir su terminali (Çınar ve Toprak, 2014, s. 242; Kara ve Demirel, 2015, s. 224) ve güzide bir kuyu ile desteklenmiş yapının etrafındaki tonozlu birimlerde saptadığımız gömütler, ruhban sınıfına mensup bireylere ait olmalıdır.

Küçük Buluntular

Bulutnu paketlerine dönüldüğünde en büyük grup; Helenistik Dönem'den Geç Osmanlı Dönemi'ne değin, ki bunun içine Batı menşeil porselenler parçaları da dâhildir, geniş spektrum sunan, seramik sanatını yansıtan örneklerdir. Alanda ele geçirilen en erken seramik parçası, literatürde *Megara Kâse* olarak bilinen (Rotroff, 1982, s. 3) bir çanağa ait kırmızı astarlı profildir. Döneminin seramik gruplarından olan kalıp yapımı kâseler, yapım teknikleri ve kabartma bezemeleri ile öne çıkmaktadır (Civelek ve Taş, 2012, s. 123). Madeni kapların taklidi olduğu düşünülen bu kâselerde, bezemeler belli bir kompozisyonda düzenlenmektedir. Örneklemeye aldığımız parçanın yakın benzerleri Adana Müzesi (Civelek ve Taş, 2012, fig. K10), Adıyaman Müzesi (Çorbacı, 2016, fig. 2a.) Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Çorbacı, 2013, şek. 3) envanterindedir.

Roma çömlekçiliğini temsil eden kırmızı renkte standart mallar ile Doğu Roma (Bizans) sanatından iyi bilinen *sgraffito* ürünler ayrıca not edilmelidir. Özellikle, tonozlu birimlerden gelen, Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde mezar olarak kullanıldığını saptadığımız birimlerde buluntu ağırlığı; seramiklerde ve cam objelerdedir. Örneğin; kalıpta şekillendirilmiş düz burunlu ve yekpare kulplu kandilimiz, Yarı-Hıristiyanlık tipi ya da (Walters, 1914, s. 198; Özdilek, 2015, s. 102) Küçük Asya üretimi kandiller olarak tanımlanmıştır (Miltner, 1937, lev. 1; Özdilek, 2015, s.101). İrdelediğimiz buluntunun paralelleri Andriake Kazıları'ndan (Özdilek, 2015, fig. 31a.) ve Antalya Müzesi örneklerinden (Nergiz, 2015, fig. 3-4) tanınmaktadır.

Kaleiçi'nde, özellikle Yivli Minare ve mücavirine yoğunlaşmış erken Türk iskânına ait önemli bir parça, 109 no.lu parselde saptanmıştır. Selçuklu Dönemi'ni yansıtan parça; 12.-13. yüzyıla tarihlendirdiğimiz sır altı tekniğinden yapılmış duvar çinisine aittir. Tek parça halindeki çini, sekiz köşeli yıldız biçimlidir. Siyah çerçeveli beyaz zemin üzerinde; ortada siyah, mavi renklerde sol taraftan ve profilden betimlenmiş tavus kuşu figürü izlenmektedir. Eserin yakın benzerleri pano halinde Kubad Abad Sarayı'ndan gelmiştir (Konya Müzesi Arşivi Eser Env. No: 2318, Foto No: 231/28; Eser Env. No: 2320, Foto: 231/31; Arık, 2000, fig. 91- 94). 17. yüzyıl Osmanlı maden sanatının güzel bir örneğini temsil eden minyatür şamdan az sayıdaki envanterlik eserlerdendir. Dövme tekniğinde bakırdan yapılmış, çan şeklinde biçimlendirilmiş şamdanın paralellerini Vakıf Müzeleri'nden takip etmek mümkündür (Bodur, 1987, s. 111; Çetinaltan, 2016, s. 353; Göktaş ve Ata, 2018, s. 159-172; Allak, 2024, fig. 7-8).

Katalog

Kat. No : 1 (Şekil 20)

Ad : Megara Kâse Profili

Dönem : Helenistik Dönem, MÖ II-I. yy.

Ölçüler : Yüksek.:4.0 (7.5?) cm, Ağız Çapı: 12.5 cm, Cidar: 0.5 cm

Hamur : 8/6 (Sarı)

Astar : 3/2 (Koyu Kahverengi)

Tanım : Ağız kenarı dışta yuvarlatılmış, dudak dışta inceltilmiştir. Dışa çekik ağız, “yarım küre formlu kaptı, “S” formu vererek gövdeye uzanmaktadır. Kalıp-çark tekniğinde yapılmış kâsedede, omuz altında panel içinde devam eden bitkisel bezeklerden oluşan fiyonklu girland, altta tekli asma yaprağı, aralarda üstte doldurma figürü olarak rozet motifi seçilmiştir.

Kat. No : 2 (Şekil 20)

Ad : Kandil

Dönemi : Geç Antik Dönem, 4. yy

Ölçüler : Uz.: 8.0 cm, Gen.: 6.0 cm, Yüksek.: 3.6 cm

Hamur : 6/6 (Açık Kırmızı)

Astar : 6/6 (Açık Kırmızı)

Tanım : Kandil tümdür ve pişmiş topraktan yapılmıştır. Damla formludur, eğimli omuzludur, burun öne

doğru hafifçe sivridir. Diskus deliği yuvarlaktır ve geniştir. Gövdenin ortasındaki yuvarlak yağ deliği bir çember ile yükseltilmiştir. Omuzda iç içe geçmiş diziler halinde devam eden açılı motifi izlenmektedir. Yağ deliği ile fitil deliği arası "V" kanallıdır. Fitil deliği yuvarlaktır, üzerinde yanık izi vardır. Yuvarlak kaide altında [+] biçimli bezek izlenmektedir. Kulp kırıktır.

Kat. No : 3 (Şekil 20)

Ad : Havan Eli

Dönemi : Geç Antik Dönem, 5-6. yy.

Ölçüler : Uz.: 17.5 cm, Gen.: 7.5 cm

Tanım : Beyaz renkte mermerden, tek parça halindeki objede, tutamak kısmı yumuşak hatlı piramidal biçimdedir. Bu bölümü izleyen ikinci kısımda trapezoid panel şeklindeki yüzeylerde çizgi bezek halinde [X] işaretleri görülmektedir. Üçüncü kısım, eserin en geniş yeridir; dardır ve bombelidir. Bu kısımdan, silindir formundaki sap kısmının sonuna ve yarım küre halini almış tokmağa geçilmektedir.

Kat. No : 4 (Şekil 21)

Ad : Duvar Çinisi

Dönem : Selçuklu Dönemi, 12-13. yy. (Ta: -1.95 m)

Ölçüler : Uz.:20.0 cm, Gen.:16.0 cm, Kal.:3.0 cm

Tanım : Tek parçadır. Sır altı tekniğinde yapılmış çini, sekiz köşeli yıldız biçimlidir. Siyah çerçeveli beyaz zemin üzerinde; ortada siyah, mavi renklerde sol taraftan ve profilden betimlenmiş tavus kuşu figürü izlenmektedir. Fevkalade zarif tasvir edilmiş kuşun başının üzerindeki vazgeçilmez ibik, taç görünümündedir. Kanatlar yukarı doğru havalanır pozdadır. Sol kanatta sıralı halde dörtlü siyah benek vardır. Sol ayak, diğerine nazaran geridedir. Kuyruk, ayrık uçludur ve üç sivri tüyden ibarettir. Boşluklarda bitkisel bezekler ile kalp biçimli sarmaşık yaprağı seçilmektedir.

Kat. No : 5 (Şekil 21)

Ad : Minyatür Şamdan

Dönem : Osmanlı Dönemi, 16-17. yy (?)

Ölçüler : Yük.:15.0 cm, Gen.:9.0 cm, Mumluk Uz.:8.0 cm

Tanım : Dövme tekniğinde bakırdan yapılmış ve çan şeklinde biçimlendirilmiş şamdanda, tabana oturan kaide geniştir, gövde silindirikdir. Tümüyle korozyona uğramış, uzun silindirik boyundan ve mumlukta müteşekkil şamdanda tabandan dışbükey bir silme ile gövdeye geçilmektedir. Gövdenin üst kısmı dışarı doğru genişleyerek, eriyen mumların toplanacağı çanağa bağlanmaktadır. Çanak ortasından yükselen boyun, gövdeye doğru genişleyen silindir biçimindedir. Boyunda bilezik biçimli boğumlar izlenmektedir. Boyundan daha geniş olan 8 cm genişliğindeki mumluk silindirikdir.

Kaynakça

- Abbasoğlu, H. (1995). Perge kazısı 1993 ve 1994 yılları ön raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17 (2), 107-120.
- Ackermann H. C. (1992). Kentauroi et Kentaurides - Oiax : et addenda Hekate, Hekate (in Thracia), Heros equitans, Kakasbos, Kekrops. H. C. Ackermann (Ed.), *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC VI/1)* içinde, (ss.231-243). Artemis Verlag.
- Akyürek, E. (2008). Palamutdüzü: A medieval Byzantine village settlement in the Bey Mountains. *Adalya*, XI, 295-316. <https://www.acarindex.com/pdfs/495944>
- Aran, B. (1971). *Anadolu'da Roma Devri mimarisi. Plan bakımından bölgesel özellikleri üzerinde bir araştırma*, İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*. İş Bankası Yayınları.
- Bayburtluoğlu, C. (1997). Arycanda kazıları 2006. *ANMED*, 5, 1-5.
- Blid, J. (2009). Late antique glass in sacred context: A hagiasma at Carian Labraunda (Ed. E. Lafli). *Late antique/ Early Byzantine glass in the Eastern Mediterranean*, Tübitak Yayınları, 133-150.
- Blid, J. (2012). *Felicium temporum reparatio: Labraunda in Late Antiquity (c. AD 300-600)* [Unpublished doctoral thesis], University of Stockholm.
- Bodur, F. (1987). *Türk maden sanatı*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Brödner, E. (1989). *Wohnen in der Antike*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Civelek, A. ve Taş, Y. T. (2012). Adana Müzesi'nde korunan kalıp yapımı kâseler. *Colloquim Anatolicum*, XI, 13-150. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1715377>
- Çaycı, A. ve Yavuzylmaz, A. (2022). Gevale Kalesi sarnıç mimarisi (Ed. A. Çaycı ve A. Yavuzylmaz). *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, 25, NEÜ Yayınları, 5-38.
- Çetinaltan, m (2016). Konya Sahip Ata Vakıf Müzesi'nde sergilenen vakıf şamdanları. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 329-359.
- Çevik, N., Demirel, M., Malkoç, N. ve Akman, A. (2022). Kazı sonuçlarına göre Lyrbaton Kome'ye toplu bir bakış (Ed. m Demirel, m Arslan, S. Atalay ve U. Orhan). *Antalya Müzesi 100 Yaşında Antalya'nın arkeolojik mirası*, *Cilt I*, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 484-523.
- Çınar, Ü. ve Toprak, H. (2014). Antalya Kaleiçi Akmed Oteli sondaj ve kazı çalışmaları. *ANMED*, 12, 237-249.
- Çorbacı, H. (2016). Adıyaman Müzesi kalıp yapımı kaseleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 493-527. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.38469>
- Çorbacı, H. (2023). Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan bir grup kalıp yapımı kase. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 573-595. <https://doi.org/10.33469/oannes.1318305>
- Dönertaş, P. ve Şener, Y. S. (2023). Kentsel arkeolojik sitlerin tanımlanması ve kavramsal olarak irdelenmesi. *Akademik Sanat*, 20, 62-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2770128>
- Eliade, M (2014). *Dinler tarihine giriş*. Kocabalcı Yayınevi.

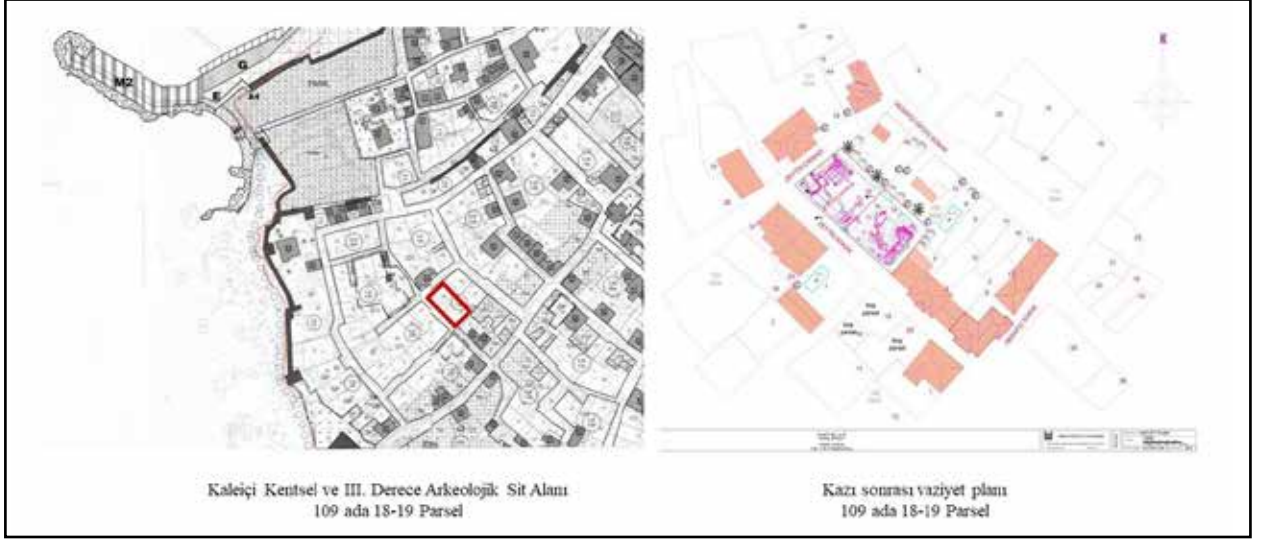
- Erdoğan, O. ve Ceylan B. (2019). Kilise içinde kilise: Lykia'daki Geç Dönem Antik Çağ bazilikal planlı kiliselerin Orta Çağ'da ikincil kullanımları. *Cedrus*, VII, 663-679. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201930>
- Ertuğrul, Ö. (2020). Mimarlık tarihi içinde İstanbul Bizans su mimarisinin durumu. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4 (9), 74-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/meric/issue/54060/725366>
- Göktaş Kaya, L. ve Ata, E. S. (2018). Şeyh Şaban-ı Veli Vakıf Müzesi vakıf şamdanları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87, 153-182.
- İşler, B. (2014). Orta Likya'daki Karabel yerleşiminde tarımsal üretime yönelik mimari bulgular. *Turkish Studies*, 9 (10), 697-714. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7746>
- İşler, B. (2016). Orta Likya Bölgesi'nde yeni bir keşif: Günağı Kilisesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 363-392. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34751/384356>
- İşler, B. (2019). Akdeniz Bölgesi'nde Myra (Demre) Antik Kenti kırsalında bulunan Bizans Dönemi sarnıç bilezikleri. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1, 11-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akaf/issue/51368/668566>
- Kara, O. ve Demirel, m (2015). Antalya Kaleiçi Akmed Oteli kazı çalışmaları: Bir Doğu Roma (Bizans) Dönemi gömü alanı. *ANMED*, 13, 222-231.
- Kara, O. ve Demirel, m (2016). Perge 2015 yılı kazıları, *ANMED*, 14, 338-348.
- Kara, O. (2022a). Perge Antik Kenti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi "A Kilisesi" üzerine notlar. *Arteoloji*, 1 (2), 73-93. https://www.artoloji.com/notes-on-the-church-a-from-eastern-roman-byzantine-empire-period-at-perge_14
- Kara, O. (2022b). Erken Tunç Çağı Karia-Likya Bölgeleri gömü gelenekleri ve seramikçiliği üzerine notlar (Ed. m Demirel, m Arslan, S. Atalay ve U. Orhan). *Antalya Müzesi 100 yaşında: Antalya'nın arkeolojik mirası, Cilt II*, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 84-98.
- Kaya, E. (2024). Erken ve Orta Bizans Dönemi (4 – 12 yy.) Anadolu kiliselerinde synthronon ve bölgesel özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 107-135. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1398782>
- Kaymak, G. (2009). *Antalya Cumanın Camii mimari tarihi ve Bizans kökeni rölöve – yapı analizi – anıt koruma ve bakım* (Ed. K. Dörtlük, B. Varkıvaç, A. Aydın ve T. Kahya) Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Lockey, I. (2010). The atrium house: The archaeology of a Late-antique residence. (Ed. R. R. R. Smith, A. Sokolicek, J. Lenghan ve K. Welch). *Aphrodisias papers 5: Excavation and research at Aphrodisias, 2006-2012*, JRA Supplement 103 243-254.
- Manière-Lévêque, A. m (2002). The house of the Lycian acropolis at Ksanthos (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). *Late Antique Archaeology 3.2 Housing in Late antique from palaces to shops*, Brill, 475-494.
- Mansel, A. m (1963). *Die ruinen von Side*. Walter de Gruyter.
- Mansel, A. m (1978). *Side: 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Miltner, F. (1937). Das coemeterium der sieben scglöfer. *Forschungen in Ephesos IV* (2), 96-227.
- Nergiz, N. (2015). *Antalya Müzesi'nde bulunan Geç Antik Çağ kandilleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Özcan, F. Ç. (2023). Antik çağ konut mimarisine Side'den bir örnek: Perstyl Avlulu Ev. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Dergisi*, 76, 160-181. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1206380>
- Özdilek, B. (2015). Andriake Sinagogu'ndan seçilmiş örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi seramiklerine genel bir bakış. *Cedrus*, III, 89-117. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011397>
- Özgenel, L. (2006). Public use and privacy in Late Antique houses in Asia minor: The architecture of spatial control. *Late Antique Archaeology*, 3 (2), 239-281.
- Özgenel, L. (2018). Between public and private: Rethinking architecture and use in Late Antique houses in Asia Minor (Ed. I. Baldini ve C. Sfameni). *Abitare nel Mediterraneo Tardoantico*, 2, Edipuglia, 541-547.
- Özgenel, L. (2022). Avlulu Ev'in doğası: Küçük Asya'daki Geç Antik Çağ evlerinden örnekler, konut palimpsesti (Ed. I. Uytterhoeven ve A. Ricca). *Roma, Geç Antik, Bizans ve Erken İslam Dönemi yaşam kalıplarını yeniden değerlendirmek*, ANAMED Yayınları, 171-201.
- Öztaşkın, G. (2020). Erken Bizans Dönemi mimarisinde az bilinen bir düzenleme: Thalassidionlar, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 300-313. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.676310>
- Öztaşkın, G. ve Öztaşkın, m (2012). Antalya – Olympos mozaikli yapı (Ed. K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz ve T. Ertekin). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. 329-346.
- Patacı, S. (2019). Antik Dönem Anadolu mozaiklerinde dalga ve giyoş motifli bordür tasarımları. *SELEVCIA*, IX, 303-323. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/seleucia/issue/54871/751561>
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische denkmaler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokiaen und Lykien*. Dieterich.
- Rottroff, S. I. (1982). *The Athenian Agora XII, Hellenistic pottery, Athenian imported and moldmade bowls*, Princeton.
- Scheibelreiter-Gail, V. (2022) Antikçağ evlerinin giriş alanları ve içerdikleri yazıtlar ile sembollerin çeşitli yönleri (Ed. I. Uytterhoeven ve A. Ricci). 8. *Uluslararası Anamed yıllık sempozyumu konut palimpsesti: Roma, Geç Antik, Bizans ve Erken İslam Dönemi yaşam kalıplarını yeniden değerlendirmek*, Koç Üniversitesi Yayınları, 105-128.
- Stryzowski, J. (1903). *Kleinasie, ein nulan der kunstgeschichte* (Ed. W. Crowfoot ve J. I. Smirnow), J. C. Hinrichs.
- Şimşek, C. (2013). Laodikeia (Laodicea ad Lycum). *Laodikeia çalışmaları 2*, Ege Yayınları.
- Şimşek, C. (2015). *Laodikeia Kilisesi Lykos Vadisi'nde Hıristiyanlık*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tekinalp, m (2001). Andriake kiliseleri ve tarihlendirme sorunları. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, V, 491-516.
- Tosun, A. ve Akman, A. (2024). Attaleia Doğu Nekropolisi kurtarma kazıları. Aşkım Özdizbay ve İpek Dağlı (Ed.), *Bereketli ovada halkların ahengi. Pampylia* içinde. (ss. 296-313.) Yapı Kredi Yayınları.
- Uzun, m C. (2023). Perge Güney Bazilika çeşmesi ışığında Erken Bizans Dönemi kilise çeşmeleri, *Art-Sanat*, 20, 643-668. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1260807>
- Uzun, m C. (2024). The Role of fountains in expressing social status: Late Antique fountains in courtyard house architecture of Asia Minor. *OLBA*, XXXII, 113-141. <https://dergipark.org.tr/en/pub/olba/issue/84081/1466501>
- Walters, H. B. (1914). *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*. Londra.
- Yazıcı, S. A. (2018). Geç Antik Çağ ve Hıristiyanlık dünyasında su inanışları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 21-31. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/590628>

Şekiller

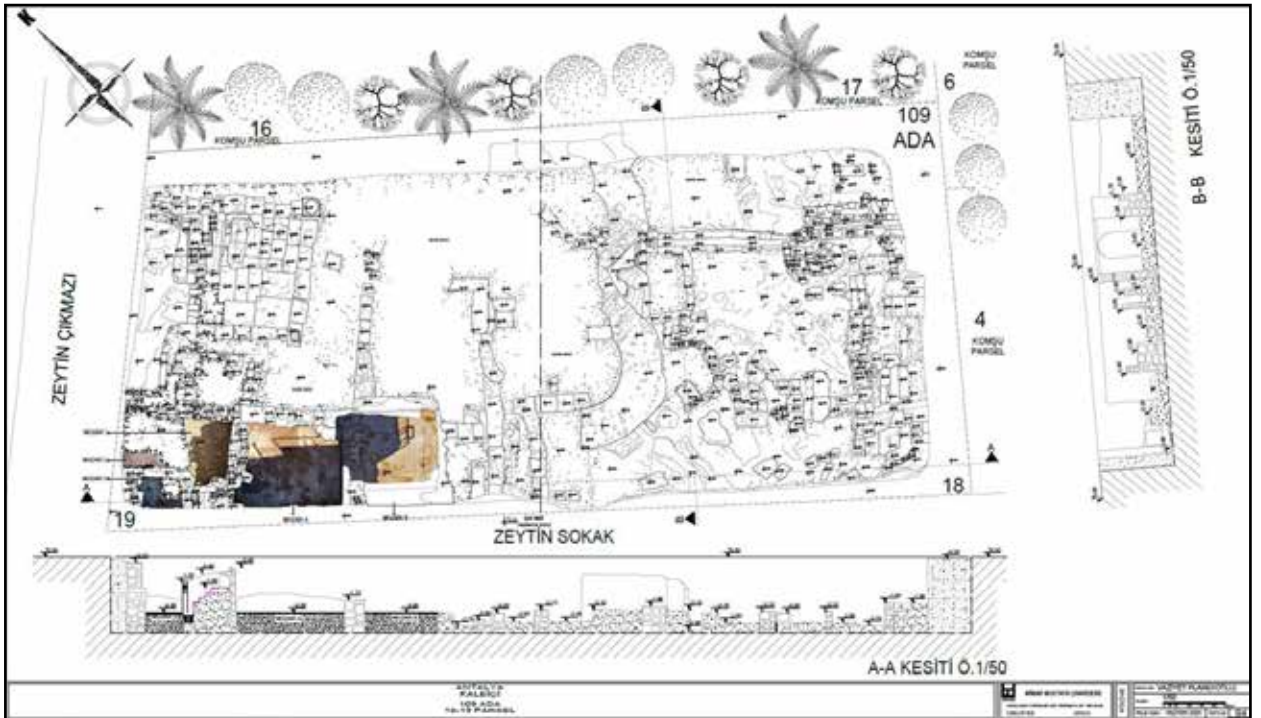
Şekil 1

Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planı; Vaziyet Planı

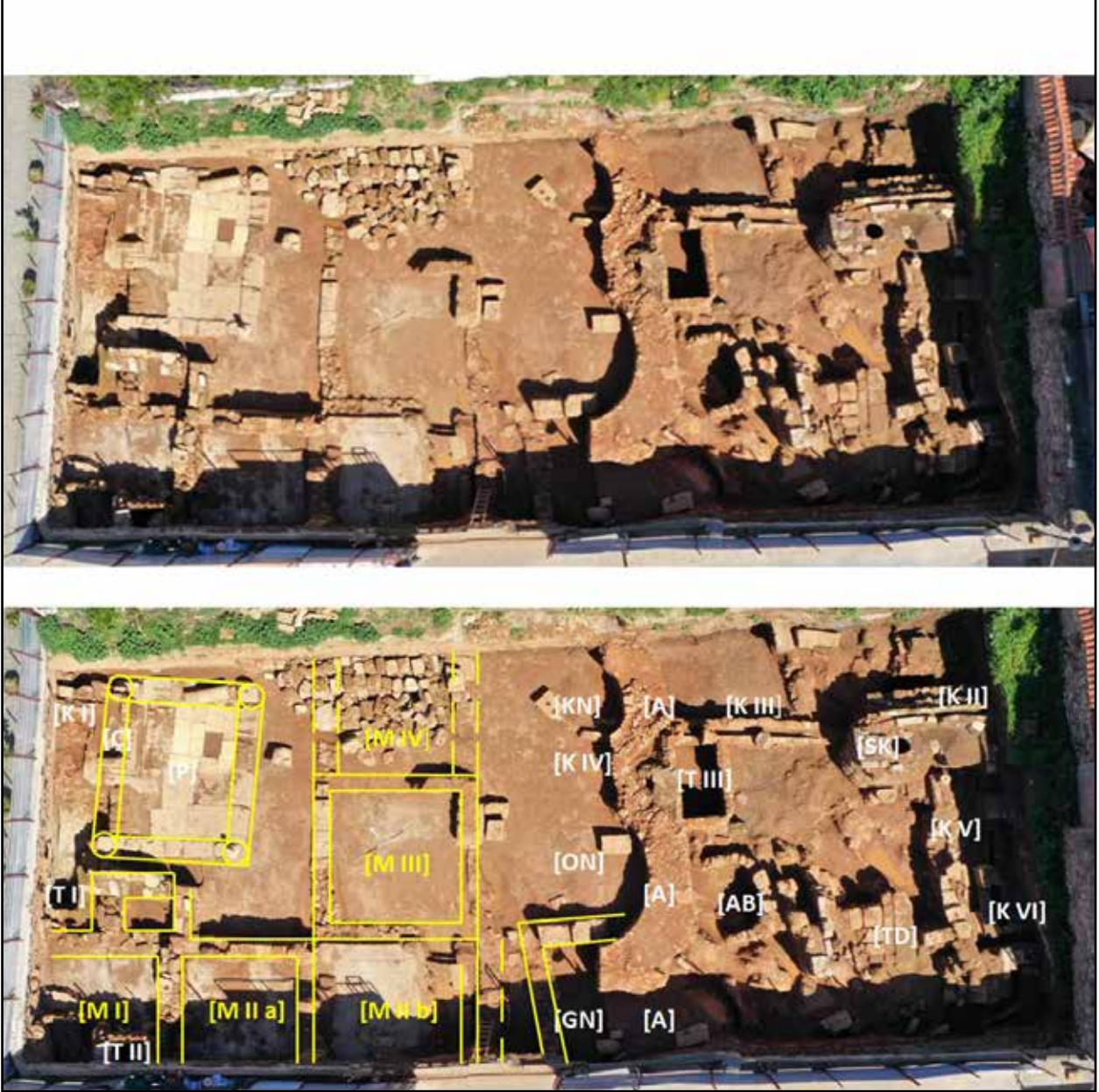
Şekil 2

Kazı Rölövesi, Genel Plan

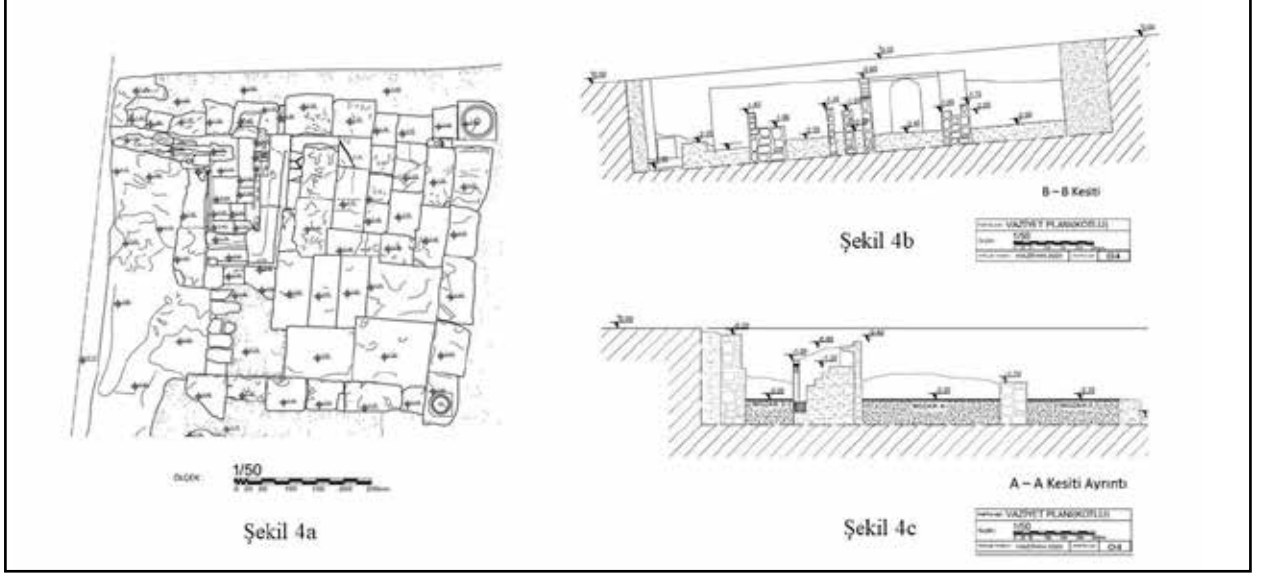
Şekil 3

Kazı Sonrası Genel Görünüm (O.Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 4

Kazı Rölövesi, Ayrıntı ve A-A; B-B Kesiti

Şekil 5

Peristyl (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 6

Peristyl (ayrıntı) (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

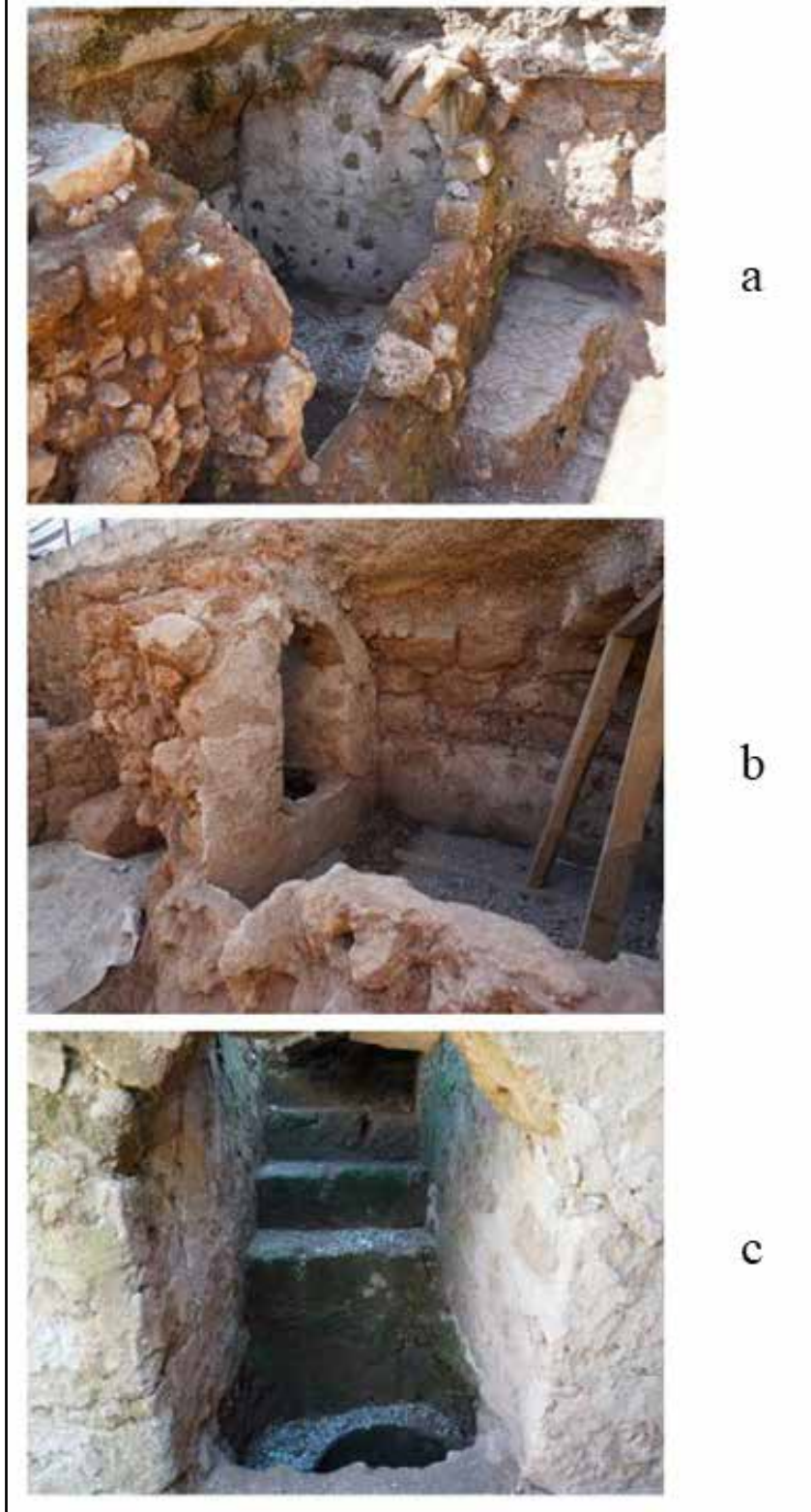
Şekil 7

[TI] Tonozlu Birim I (O.Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 8

[TII] Tonozlu Birim II (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 9

[MI] ve [MIIa], Mozaikli Döşemler (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 10

[MIIa] Figürlü Mozaikli Döşem (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 11

[MIIa] Figürlü Mozaikli Döşem, Ayrıntı (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 12

[MIIb] Madalyonlu Mozaik (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 13

[SK] Su Kuyusu ve [KII] Kanal II (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 14

Su Kanalları (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 15

[TIII] Tonozlu Birim III, Genel Görünüm ve Ayrıntı (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 16

[KVI] Kanal VI (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 17

Apsis ve [TIII] Tonozlu Birim III, kuzeyden; (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

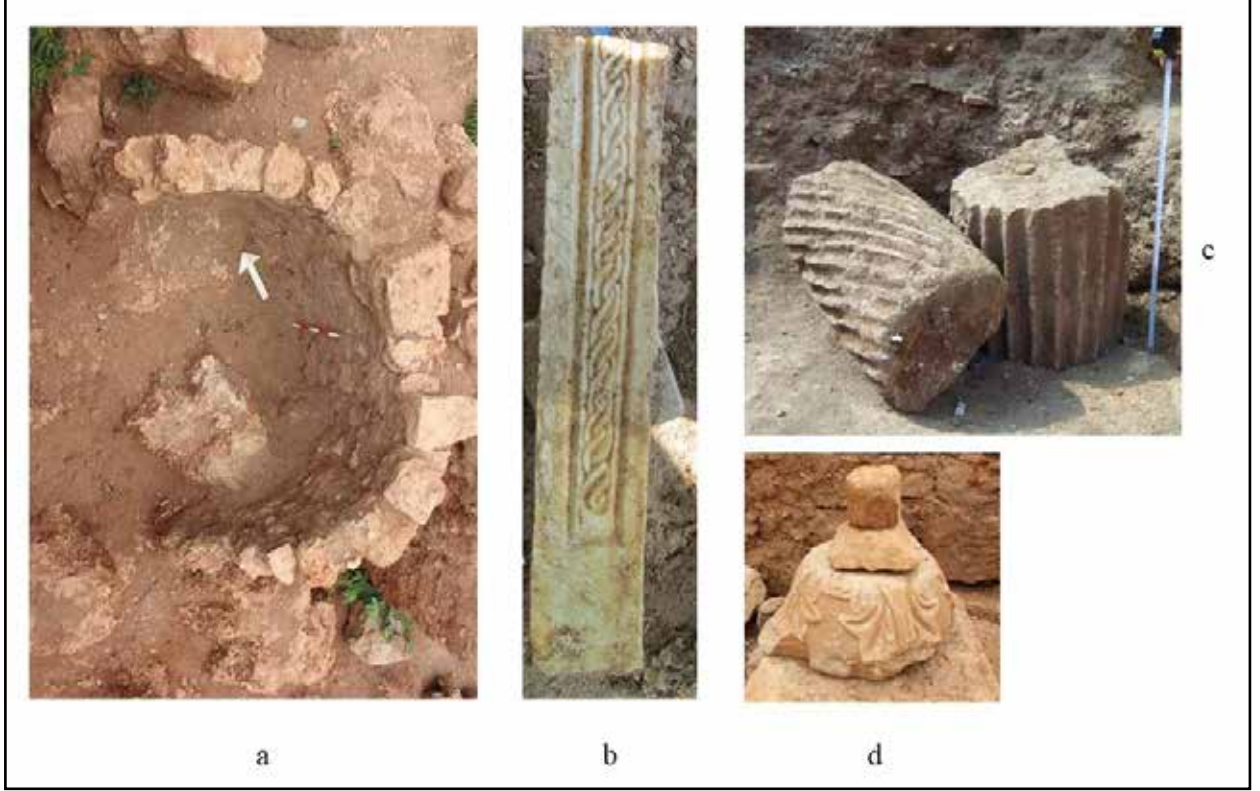
Şekil 18

Apsis, batıdan (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

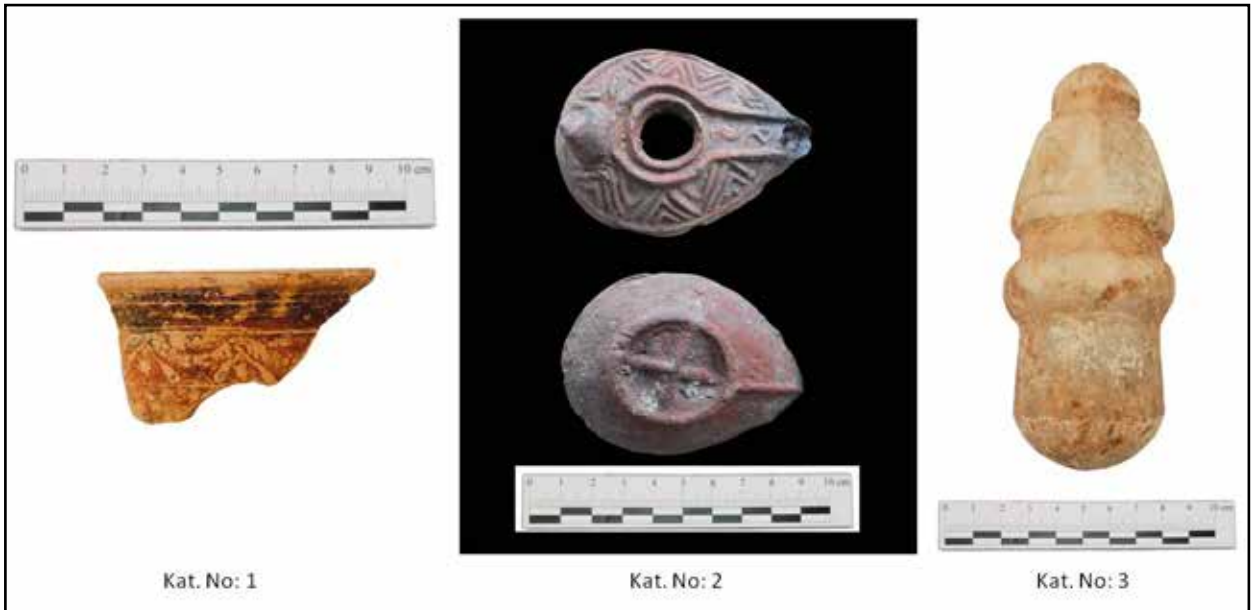
Şekil 19

Apsisli Birim [AB] ve Mimari Unsurlar (O. Kara, Ç. Ulutaş, m Değer, 2022)

Şekil 20

Megara Kâse Profili, Kandil, Tokmak (O. Kara, 2024)

Şekil 21

Çini Parçası, Minyatür Şamdan (O. Kara, 2024)

